

of the medical examination. It is noted that the purpose of certification in the Code of Criminal Procedure of these states is not determined equally. In some, as in Ukraine, the goal is to establish on the human body traces of crime and special signs. In others, the objectives of the examination include the establishment of a state of intoxication or other properties that are relevant to the criminal case.

Article examines the issue of the possibility of compulsory examination of the person; the opinions of various groups of authors and their justification are given; Additional arguments are given about the necessity and possibility of compulsory examination of a suspect, victim, witness who refuse to voluntarily pass it, after using the available means and methods of persuasion.

Attention is drawn to the fact that the investigator or the prosecutor should not be deprived of the opportunity to establish the truth and protect the rights and interests of the victim of the crime, due to the fact that for some reason he does not want this.

Key words: examination, regulation, subject of examination, human properties.

DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.14>
УДК 343.98

В. В. Тищенко
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Національний університет «Одеська юридична академія»

О. П. Ващук
доктор юридичних наук, доцент

Національний університет «Одеська юридична академія»

СПРИЙНЯТТЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ВЕРБАЛЬНОЇ І НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

У статті розглянуто питання сприйняття та використання вербальної та невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій. Розкрито поняття «спілкування», його змісту, аспектів, характеру, форм і засобів у кримінальному провадженні. Досліджено зміст вербальної та невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій та надано рекомендації з їх сприйняття та використання.

Ключові слова: вербальна інформація, невербальна інформація, слідча (розшукова) дія, кримінальне провадження, криміналістика.

Відомо, що низка слідчих (розшукових) дій (допит, обшук, слідчий експеримент) за своїм характером і змістом являють собою спілкування

слідчого з іншими учасниками з метою отримання від останніх необхідної інформації щодо сутності і обставин події, що розслідується. Відповідно, успіх, результативність слідчої (розшукової) дії будуть залежати від правильного розуміння поняття спілкування та вміння його здійснення.

Метою статті є формування засад з сприйняття та використання вербальної та невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій.

У психології спілкування в узагальненому вигляді визначається як складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що породжується потребою в сумісній діяльності і включає в себе обмін інформацією, розроблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини [1, с. 244]. Звідси важливим є виокремлення трьох аспектів спілкування: 1) інформаційного, що складається з обміну інформацією між особами, які спілкуються між собою; 2) інтерактивного, що включає взаємодію цих осіб у процесі спілкування (обмін знаннями, ідеями, емоціями) і 3) перцептивного, що передбачає сприйняття, розуміння і пізнання суб'єктами спілкування один одного [2, с. 348-367].

Слід зазначити, що сфера діяльності зумовлює особливості спілкування, його аспектів, форм, умов і засобів, що використовуються. На численні особливості діяльності з розслідування злочинів, і зокрема слідчої діяльності, зверталася увага в літературі [3, с. 5-46; 4, с. 12-40; 5, с. 90-114]. Така діяльність включає різні аспекти: 1) процесуальний, що визначає її мету, засоби і форму; 2) філософський, що дає змогу розглядати її як складну керовану систему пізнавально-інформаційного характеру зі специфічною структурою – взаємопов'язаними елементами, внутрішніми та зовнішніми функціями та залежностями; 3) криміналістичний, що визначає її інформаційно-пошуковий і організаційно-управлінський, технологічний і, водночас, евристичний характер, та оптимальне застосування технічних й тактичних засобів і прийомів, методичних систем і рекомендацій; 4) психологічний, що включає вивчення особистості всіх учасників, які залучаються в кримінальне провадження, характеру їх взаємовідносин, вміння спілкування з ними.

Зосередимо свою увагу на психологічному аспекті слідчої діяльності та на особливостях спілкування в розслідуванні злочинів. Перш за все зазначимо, що спілкування може розглядатися як складова людської діяльності, тобто розглядається як діяльність, якщо воно є засобом впливу [6, с. 26-79, с. 246-249]. Саме в такому ракурсі йде мова про спілкування під час проведення відповідних слідчих (розшукових) дій.

З'ясуємо питання щодо учасників спілкування в ході підготовки і проведення слідчих (розшукових) дій. Основним суб'єктом проведення слідчої (розшукової) дії є слідчий (п. 17 ч.1 ст. 3, ст. 214 КПК України), а в деяких випадках прокурор, детектив НАБУ, працівник оперативного підрозділу з повноваженнями слідчого (ст.ст. 216, 246 КПК). Слідчий може здійснювати професійне спілкування з усіма працівниками правоохоронних органів, які мають відношення до розслідування злочину у конкретному кримінальному провадженні, стосовно підготовки та організації проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, а в необхідних

випадках з обізнаними особами та адвокатом. Таке спілкування спрямоване на створення належних умов для проведення слідчої (розшукової) дії, підбір понять, пошуку свідків, обмін наявною інформацією, консультації зі спеціальних питань, згода або отримання дозволу від прокурора або слідчого судді тощо. Такого роду спілкування має характер кооперативної взаємодії спільної розробки плану підготовки і проведення слідчої (розшукової) дії, затримання запідозрених осіб, надання допомоги постраждалим, отримання орієнтовної інформації щодо певних учасників розслідування, координації відповідних заходів і дій та інше. У першому спілкуванні, з працівниками оперативних підрозділів слідчому необхідно з'ясувати професійні якості цих осіб, їх риси характеру, здійснити обмін думками, емоціями. У цьому проявляються інтерактивні та перцептивні аспекти спілкування слідчого з іншими активними учасниками розслідування. Позитивне враження від такого спілкування надасть упевненості при вирішенні поставлених завдань, сприятиме їхній співпраці, а загалом – успіху в проведенні гласних і негласних слідчих (розшукових) дій та в розслідуванні в цілому.

Інша ситуація виникає тоді, коли слідчий спілкується в ході проведення допиту, обшуку, слідчого експерименту або пред'явлення для упізнання з потерпілими, свідками або підозрюваними особами. Тут спілкування відбувається нерідко на фоні негативного сприйняття слідчої діяльності і особи слідчого, інших співробітників правоохоронних органів. Слідчому необхідно прикласти чимало зусиль, щоб налагодити психологічний контакт з учасниками слідчих (розшукових) дій, викликати їх довіру й отримати потрібну інформацію. Спілкування з підозрюваною особою нерідко проходить в умовах жорсткої конфронтації, перебороти яку можна лише поступовим налагодженням психологічного контакту, розумінням проблем і умов життя та психології такого суб'єкта.

У структурі спілкування виділяють мету, зміст і засоби [7, с. 512-513]. *Мета* визначає зміст, характер, форму й засоби спілкування. Зазвичай метою спілкування в ході слідчих (розшукових) дій є отримання шуканої криміналістично значущої (доказової або орієнтовної) інформації щодо обставин події та особи злочинця. Цю загально виражену мету можна конкретизувати, що призведе до визначення (основного й додаткового) предмета і засобів у психологічному змісті спілкування. Так, це може бути отримання нових знань (інформування) щодо сутності й обставин події, їх перевірка, уточнення, в іншому випадку – зміна мотивів, поведінки об'єкта впливу (переконання) або безпосереднє спонукання до певних дій [8, с. 213]. На зміст спілкування впливає не тільки мета, але й процесуальний стан особи, її позиція щодо надання показань або іншої участі у слідчих (розшукових) діях.

За *змістом* спілкування розглядається як комунікативний процес, сутністю якого є передача-отримання інформації, обмін інформацією між його учасниками. Інформація передається за допомогою *засобів* спілкування, під якими розуміють способи кодування, передачі, переробки й розшифрування інформації, що передається від однієї особи до іншої [7, с. 513]. У загальній і судовій психології відзначається, що міжособистісна комунікація здійснюється у вербальній і невербальній

формі. Вербальна форма виражає смисловий зміст інформації за допомогою усного або письмового мовлення певною мовою. Тому слідчий, проводячи допит, щоб зрозуміти сутність події, що розслідується, з'ясувати її окремі обставини, поведінку окремих осіб (групи осіб), зосереджує майже всю увагу на змісті показань – висловлених відомостей, повідомлень допитуваної особи. Це підкріплюється й процесуальною необхідністю – адже показання є джерелом доказів (ч. 2 ст. 84, ст. 95 КПК України).

Проте не можна забувати та ігнорувати невербальну форму спілкування, невербальну поведінку допитуваного. Невербальне спілкування здійснюється за допомогою міміки, жестів і пантоміміки, через тілесні сенсорні контакти [7, с. 516]. І це зовсім не другорядна форма спілкування. За результатами зарубіжних дослідників (А. Меграбян, А. Піз) 93 % інформації в ході взаємодії передається по каналам невербальної системи (з них – 55% мімікою, жестами, позами, а 38% – висотою, тембром, інтонацією голосу). І лише 7 % – виражається вербальними засобами. Це зумовлюється тим, що невербальна інформація нараховує більше 700 тисяч варіантів проявів, а це значно більше, ніж слів у будь-якій мові, тим більш у лексиці звичайної людини [10, с. 83; 12, с. 48, с. 66]. Вказані прояви вивчаються, аналізуються, отримують наукове пояснення і класифікуються. Вони досліджуються в межах таких специфічних областей знань, як: 1) *кінесика*: вивчення проявів почуттів, намірів через міміку, пантоміміку, жести, погляд (контакт очами); 2) *такесика*: вивчає дотики, торкання в ході спілкування – потиск рук, обійми, поглажування тощо; 3) *проксемика*: вивчає розташування людей у просторі спілкування: дистанція, кути взаємного розташування; 4) *просодика* (паралінгвістика) – вивчає вокальні особливості людини – тональність, діапазон, гучність і 5) *екстралінгвістика*, що аналізує – додаткові характеристики голосу – покашлювання, плач, сміх, паузи [12, с. 66-68; 13, 58-59].

Невербальна інформація може сприйматися комунікатором у статичі реципієнта – зовнішній вигляд (характер і стан одягу, зачіска, макіяж, прикраси, початковий вираз обличчя тощо) і динаміці – невербальній поведінці, яка характеризується вищезазначеними проявами.

Яке значення може мати невербальна інформація для слідчого при спілкуванні з потерпілим, свідком, підозрюваним? Передусім вона може виступати частиною *орієнтовної* основи на початку комунікації, враховуючи статичні й деякі динамічні прояви вказаних осіб [6, с. 20]. Із самого початку слідчої (розшукової) дії слідчому необхідно зорієнтуватися в особистості її учасника, від якого очікується певна інформація та на якого чиниться з боку слідчого психологічний вплив. Це дасть змогу моделювати подальшу поведінку цієї особи і правильно обирати тактичні і психологічні засоби впливу. У психології підкреслюється, що успішне спілкування забезпечується не тільки знаннями щодо співрозмовника, але й його розумінням, співпереживанням (емпатією) [6, 201; 14, с. 364-366].

Надалі невербальна інформація переплітається, йде паралельно з вербальною або чередується з нею. Така інформація може дублювати,

підтримувати і підсилювати вербальну комунікацію, а також забезпечувати нецілеспрямовану передачу різного психологічного змісту (образного, емоційного, мотиваційного) [9, с. 229]. Особа, яка спілкується зі слідчим, може свідомо давати правдиві або неправдиві показання, замовчувати, приховувати й перекручувати інформацію. Разом із тим, прояви невербальної інформації знаходять свій вираз на підсвідомому рівні, слабо усвідомлюються й контролюються. Тому вони виявляють справжні почуття людини, можуть входити в протиріччя з її висловленнями, твердженнями, якщо останні є нещирі, спрямовані на обман, на появу у слідчого помилкової думки щодо обставин злочину, його учасників та ролі в його підготовці, вчиненні й приховуванні. Ось чому в ході слідчих (розшукових) дій, насамперед – під час провадження допиту, обшуку, слідчого експерименту, необхідно комплексно сприймати, враховувати та оцінювати інформацію, що надходить від їх учасників– як вербальну, так і невербальну [15, с. 239-241].

На необхідність раціонального сприйняття, правильної оцінки й використання невербальної інформації в ході міжособистісного спілкування зверталась увага не тільки в психологічній, але й у криміналістичній літературі [11, с. 99; 16; 17; 18, с.14-16; 19, с.19-22].

Але як можна зрозуміти справжній зміст невербальної інформації? Адже не існує однозначної і категоричної інтерпретації невербальної мови. І все ж, коло невербальних знаків може бути систематизовано, класифіковано і певним чином декодовано, на що звертають увагу ряд зарубіжних психологів, які проводили відповідні дослідження і описали значення численних виразів невербальної мови і невербальної поведінки [20; 21]. Однак постає питання щодо спроможності слідчого адекватно інтерпретувати прояви невербальної інформації і правильно оцінити їх у співставленні зі змістом вербальних висловлювань. Гадаємо, що ознайомлення з відповідною літературою, в першу чергу, з практичними посібниками, а також організація й проведення навчально-методичних занять могли б допомогти в цьому питанні. Доцільною може бути участь спеціаліста-психолога (бажано фахівця саме у сфері вербального і невербального спілкування) у таких слідчих (розшукових) діях, як допит, обшук, слідчий експеримент, в ході яких він міг би звернути увагу слідчого на певні прояви невербальної поведінки особи з врахуванням умов відповідної слідчої (розшукової) дії й тактичної ситуації. Можна порекомендувати також в ході слідчої (розшукової) дії вести відеозйомку з подальшим аналізом вербальної й невербальної поведінки об'єкта спостереження.

Важливо звернути увагу на *процес і методи сприймання і стимулювання* невербальної інформації, що надходить від учасника слідчої (розшукової) дії.

У більшості випадків така інформація рефлексивно виражається в зовнішніх проявах невербальної поведінки, тому що реципієнт замислюється, в першу чергу, над змістом своїх думок і висловлювань, намагаючись контролювати останні, «фільтрувати» вербальну інформацію. Невербальна ж інформація знаходить свій вираз спонтанно, підсвідомо, оскільки зумовлюється емоціями, переживаннями, психічним

станом учасника слідчої (розшукової) дії (реципієнта) на момент комунікації зі слідчим. Її зовній вираз не усвідомлюється і не контролюється реципієнтом. Він може похоплюватися після того, як його невербальний прояв на певний подразник вже відбувся і спробувати дати йому якесь «виправдовуючи» пояснення. Тому у такій ситуації основними методами сприймання невербальних проявів є *спостереження* з подальшим *аналізом* – декодуванням і оцінкою отриманої невербальної інформації, співставленням її з вербальним змістом, що передувало, супроводжував або коментував невербальні прояви реципієнта.

Досвідчені підозрювані нерідко розуміють значення емоцій під час спілкування зі слідчим, а тому намагаються їх затамувати, приховувати, не виявляти зовні, намагаються вдаватися спокійними, байдужими до обставин події, які з'ясовуються, і до питань, емоцій слідчого. У такому разі слідчому необхідно подолати таку психологічну установку шляхом рекомендованих криміналістикою методів психологічного впливу, зокрема *методу емоційного експерименту*. Сутністю цього методу є пред'явлення неочікуваного підозрюваною особою джерела інформації (повідомлення, речових доказів, фото-відео матеріалів, людини) з метою виклика в неї різкої зміни емоційного стану і використання цього під час допиту [22, с. 321- 325].

Необхідно вказати й на значення невербальної інформації в розслідуванні злочинів. Вона має вагоме *тактичне значення*, оскільки:

- сприяє діагностиці психологічного стану учасника слідчої (розшукової) дії на момент її проведення;
- допомагає встановити психологічний контакт з учасником слідчої (розшукової) дії;
- сприяє виявленню інформаційної обізнаності та правдивості (неправдивості, приховування) учасника слідчої (розшукової) дії;
- допомагає вибрати ефективні тактичні прийоми (їх комбінації) для належного психологічного впливу на конкретну особу;
- сприяє виявленню рівня протидії з боку учасника слідчої (розшукової) дій у розслідуванні злочину та ін. [17, с. 74].

Сказане свідчить про те, що невербальна інформація носить орієнтовний характер. Більшість вчених вважають, що вона не може розглядатися як джерело доказів і має лише тактичне значення [23, с. 117]. Загалом, з цим можна погодитися, проте зв'язок між невербальною інформацією й доказовою існує, що треба враховувати й використовувати в кримінальному провадженні. Невербальна інформація може підказувати, де та які джерела доказів можуть бути відшукані (відповідні реакції особи на певні подразники з боку слідчого: логічні доводи, пред'явлені предмети або документи, показання співучасників тощо); вказувати на відношення особи до інших учасників кримінального провадження, на мотиви злочину та ін. Вона може підсилювати доказове значення показань особи або, навпаки, входити з ними в протиріччя.

Викладене дає змогу прийти до таких висновків:

1. Невербальна інформація є важливою складовою в системі міжособистісного спілкування і тісно пов'язана з вербальною, утворюючи комплексний засіб комунікації, суттєво впливаючи на зміст, характер, цілі та результат тактики слідчої (розшукової) дії.

2. Безпосереднє сприйняття невербальних проявів (зовнішній вигляд, невербальна поведінка, манера спілкування) поряд із мовною (вербальною) характеристикою створює певний образ реципієнта й зумовлює коло тих тактичних прийомів і психологічних засобів впливу, які будуть найбільш ефективними в даній ситуації.

3. Правильне декодування невербальної інформації повинно здійснюватися на основі вивчення психологічної і криміналістичної літератури. Криміналістам і психологам бажано було б сумісно розробити відповідні навчально-методичні посібники, довідники, а керівництву правоохоронних органів запровадити на базі юридичних закладів спеціальні курси для надання відповідних знань і вмінь практичних працівників у комплексному сприйманні і використанні вербальної і невербальної інформації.

4. Особливу увагу в дослідженні невербальної поведінки та інших проявів невербальної інформації слід звернути на методи спостереження, аналізу вербальної інформації і невербальних проявів у їх співставленні, а також емоційного експерименту з метою стимулювання невербальної поведінки.

5. Результати вивчення невербальної інформації доцільно використовувати у побудові тактики слідчих (розшукових) дій (насамперед різних видів допиту, обшуку, слідчого експерименту), психолого-криміналістичній діагностиці їх учасників, обізнаності в обставинах злочину, ознак надання неправдивих показань. Вони можуть також впливати на оцінку доказів, посилюючи їх силу або вказуючи на їх можливу хибність.

6. У кожному випадку проведення слідчої (розшукової) дії необхідно розглянути питання щодо доцільності участі в ній психолога-спеціаліста – фахівця в галузі невербальної поведінки та її інтерпретації, а також сумісного аналізу такої поведінки після проведення слідчої (розшукової) дії, яке повинно супроводжуватися відеозаписом. Бажано з ним обговорити питання про доцільність проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфу.

Перелік посилань

References

1. *Психология: словарь* / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва, 1990.

2. Андреева Г. М. Социальная психология. Москва, 1988.

3. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания. Москва, 1969.

4. Кузьмичев В. С. Теория и практика следственной деятельности. Киев, 1997.

1. Petrovskii, A. V., Iaroshevskii, M. G. (Ed.) (1990). *Psikhologiya: slovar* [Psychology. Vocabulary]. Moskva. [in Russian].

2. Andreeva, G. M. (1988). *Sotsialnaia psikhologiya* [Social psychology]. Moskva. [in Russian].

3. Luzgin, I. M. (1969). *Rassledovanie kak protsess poznaniia* [Investigation as a cognitive process]. Moskva. [in Russian].

4. Kuzmichev, V. S. (1997). *Teoriia i praktika sledstvennoi deiatelnosti* [Theory and Practice of Investigative Activity]. Kyiv. [in Russian].

5. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів. Одеса, 2007.
6. Леонтьев А. А. Психология общения. Москва, 2007.
7. Немов Р. С. Психология: в 3 кн. Кн.1.: Общие основы психологии. Москва, 2005.
8. *Общая психология* / под ред. А. В. Петровского. Москва, 1977.
9. *Большой психологический словарь*. Санкт-Петербург, 2006.
10. Годфруа Жо. Что такое психология: В 2-х т. Том 2. Москва, 2004.
11. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія. Харків, 2008.
12. Караяни А. Г., Цветков В. Л. Психология общения и переговоров в экстремальных условиях. Москва, 2014.
13. Чуфаровский Ю. Ф. Психология оперативно-розыскной и следственной деятельности. Москва, 2008.
14. *Психология* / под ред. В.Н. Дружинина. Санкт Петербург, 2009.
15. Тищенко В. В. Комплексное восприятие информации при проведении допроса *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали Міжнародного круглого столу*. Одеса, 2014.
16. Комиссарова Я. В., Семенов В. В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. Москва, 2004.
5. Tishchenko, V.V. (2007). Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv [Theoretical and practical bases of the methodology of investigation of crimes]. Odesa. [in Ukrainian].
6. Leontev, A. A. (2007). Psikhologiya obshcheniia [Communication psychology]. Moskva. [in Russian].
7. Nemov, R. S. (2005). Psikhologiya [Psychology]: v 3 kn. Kn.1.: Obshchie osnovy psikhologii. Moskva. [in Russian].
8. Petrovskii, A. V. (Ed.). (1977). Obshchaia psikhologiya [General Psychology]. Moskva. [in Russian].
9. Bolshoi psikhologicheskii slovar (2006). [Great psychological dictionary]. Sankt-Peterburg. [in Russian].
10. Godfrua, Zho. (2004). Chto takoe psikhologiya [What is psychology]: v 2-kh t. Tom 2. Moskva. [in Russian].
11. Konovalova, V. O., Shepitko, V. Yu. (2008). Yurydychna psykhoholohiia [Legal psychology]. Kharkiv. [in Ukrainian].
12. Karaiany, A. G., Tsvetkov, V. L. (2014). Psikhologiya obshcheniia i peregovorov v ekstremalnykh usloviakh. [Psychology of communication and negotiation in extreme conditions]. Moskva. [in Russian].
13. Chufarovskii Iu. F. (2008). Psikhologiya operativno-razysknoi i sledstvennoi deiatelnosti. [Psychology of operational investigative and investigative activities]. Moskva. [in Russian].
14. Druzhynina N.V. (Ed.) (2009). *Psikhologiya* [Psychology]. Sankt-Peterburg, [in Russian].
15. Tishchenko, V. V. (2014). Kompleksnoe vospriatie informatsii pri provedenii doprosa [Comprehensive perception of information during interrogation]. *Informatsiine zabezpechennia pozsliduvannia zlochyniv*: materialy: Mizhnarodnoho kruhloho stolu. Odesa. [in Russian].
16. Komissarova, Ia. V., Semenov, V. V. (2004). Osobennosti neverbalnoi kommunikatsii v khode rassledovaniia prestuplenii [Features of non-verbal communication during the investigation of crimes]. Moskva. [in Russian].

17. Ващук О. П. Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи. Одеса, 2017.
17. Vashchuk, O. P. (2017). Neverbalna informatsiia v kryminalnomu provadzhenni: teoretyko-metodolohichni osnovy [Non-verbal information in criminal proceedings: theoretical and methodological foundations]. Odesa. [in Ukrainian].
18. Бахин В. П. Полицейский допрос (советы допрашивающему). Алматы, 1997.
18. Bakhin, V. P. (1997). Politseiskii dopros (sovety doprashivaiushchemu) [Police interrogation (advice to the interrogator)]. Almaty. [in Russian].
19. Тertyшник В. М., Фурман Н. А. Допрос на предварительном следствии. Харьков, 1996.
19. Tertyshnik, V. M., Furman, N. A. (1996). Dopros na predvaritelnom sledstvii. [Interrogation at the preliminary investigation]. Kharkov. [in Russian].
20. Ален і Барбара Піз. Мова рухів тіла, 2017; Вони ж: Язык телодвижений. Москва, 2016.
20. Alen i Barbara Piz. (2017). Mova rukhiv i tila [The language of body movements]. 2017; Alen i Barbara Piz (2017). Iazyk telodvizhenii [The language of body movements]. Moskva. [in Russian].
21. Экман П. Психология лжи. Санкт Петербург, 2009.
21. Ekman, P. (2009). Psikhologiya lzhi. [Psychology of lies]. Sankt-Peterburg. [in Russian].
22. Дулов А. В. Судебная психология. Минск, 1975.
22. Dulov, A. V. (1975). Sudebnaia psikhologiya [Forensic psychology]. Minsk. [in Russian].
23. Гончаренко В. Г. Судова психологія. Київ, 2008.
23. Honcharenko, V. H. (2008). Sudova psykholohiia [Forensic psychology]. Kyiv. [in Ukrainian].

ВОСПРИЯТИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВЕРБАЛЬНОЙ И НЕВЕРБАЛЬНОЙ ИНФОРМАЦИИ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ

**В. В. Тищенко
О. П. Ващук**

Невербальная информация носит ориентировочный характер. Большинство ученых считают, что она не может рассматриваться как источник доказательств и имеет лишь тактическое значение. В общем, с этим можно согласиться, однако существует связь между невербальной информацией и доказательной, что необходимо учитывать и использовать в уголовном производстве. Невербальная информация может подсказать, где и какие источники доказательств могут быть найдены (соответствующие реакции человека на определенные раздражители со стороны следователя: логические доводы, предъявленные предметы или документы, показания соучастников и т.д.); указывать на отношение человека к другим участникам уголовного судопроизводства, на мотивы преступления и др. Она может усиливать доказательственное значение показаний лица или, наоборот, входить с ними в противоречие.

Невербальная информация является важной составляющей в системе межличностного общения и тесно связана с вербальной, образуя комплексное средство коммуникации, существенно влияя на содержание, характер, цели и результат тактики следственного (розыскного) действия.

Непосредственное восприятие невербальных проявлений (внешний вид, невербальное поведение, манера общения) наряду с языковой (вербальной) характеристикой создает определенный образ реципиента и определяет круг тех тактических приемов и психологических средств воздействия, которые будут наиболее эффективными в данной ситуации.

Правильное декодирование невербальной информации должно осуществляться на основе изучения психологической и криминалистической литературы. Желательно было бы криминалистам и психологам совместно разработать соответствующие учебно-методические пособия, справочники, а руководству правоохранительных органов организовать на базе юридических заведений специальные курсы для предоставления соответствующих знаний и навыков практическим работникам в комплексном восприятии и использовании вербальной и невербальной информации.

Особое внимание в исследовании невербального поведения и других проявлений невербальной информации следует обратить на методы наблюдения, анализа вербальной информации и невербальных проявлений в их сопоставлении, а также эмоционального эксперимента с целью стимулирования невербального поведения.

Результаты изучения невербальной информации целесообразно использовать при построении тактики следственных (розыскных) действий (прежде всего различных видов допроса, обыска, следственного эксперимента), психолого-криминалистической диагностике их участников, осведомленности в обстоятельствах преступления, признаков дачи ложных показаний. Они могут также влиять на оценку доказательств, усиливая их силу или указывая на их возможную ошибочность.

В каждом случае проведения следственного (розыскного) действия необходимо рассмотреть вопрос о целесообразности участия в нем психолога-специалиста – специалиста в области невербального поведения и ее интерпретации, а также совместного анализа такого поведения после проведения следственного (розыскного) действия, которое должно сопровождаться видеозаписью.

Ключевые слова: вербальная информация, невербальная информация, следственное (сыскное) действие, уголовное производство, криминалистика.

PERCEPTION AND USE OF VERBAL AND NON-VERBAL INFORMATION WHEN CONDUCTING INVESTIGATIVE ACTIONS

**V. Tishchenko
O. Vashchuk**

Non-verbal information is indicative. Most scientists believe that it can not be considered as a source of evidence and has only a tactical value. In general, we can agree with this, but the connection between non-verbal information and evidence exists that it is necessary to take into account and use in criminal

proceedings. Non-verbal information may suggest where and what sources of evidence can be found (the corresponding human response to certain irritants from the investigator: logical arguments, presented objects or documents, evidence of accomplices, etc.); point to the attitude of a person to other participants in criminal proceedings, to the motives of the crime, etc. It can strengthen the evidentiary value of the testimony of a person or, conversely, enter into conflict with them.

Non-verbal information is an important component in the system of interpersonal communication and is closely connected with verbal information, forming a complex means of communication, significantly influencing the content, character, goals and results of investigative tactics.

Direct perception of non-verbal manifestations (appearance, non-verbal behaviour, manner of communication) along with linguistic (verbal) characteristics creates a certain image of the recipient and determines the range of tactical methods and psychological means of influence that will be most effective in this situation.

Proper decoding of non-verbal information should be based on the study of psychological and forensic literature. It would be desirable for criminalists and psychologists to jointly develop appropriate educational and methodical manuals, reference books, and for law enforcement agencies to introduce special courses on the basis of legal institutions to provide relevant knowledge and skills to practitioners in a comprehensive perception and use of verbal and non-verbal information.

Special attention in the study of non-verbal behaviour and other manifestations of non-verbal information should be paid to the methods of observation, analysis of verbal information and non-verbal manifestations in their comparison, as well as an emotional experiment to stimulate non-verbal behaviour.

It is advisable to use the results of studying non-verbal information in constructing tactics of investigative actions, psychological and forensic diagnostics of their participants, awareness of the circumstances of a crime, signs of giving false testimony. They may also influence the evaluation of evidence, increasing their strength or pointing out their possible fallacy.

In each case of an investigative action, it is necessary to consider whether it is advisable for a specialist psychologist to participate in it – a specialist in non-verbal information and its interpretation, as well as a joint analysis of such behaviour after the investigative action, which should be accompanied by video recording.

Key words: verbal information, non-verbal information, investigation (search) action, criminal proceedings, criminalistics.